

حقوق شهروندی و تقابل دو محور گفتمانی اسلام و غرب در بحران کرونا

بهار اخوان^۱

حمیدرضا نعمتی^۲

چکیده

یکی از مباحث مهم نظام‌های حقوقی و فلسفی در جهان‌بینی اسلام و غرب، نحوه بهره‌مندی انسان‌ها از حقوق شهروندی خویش است که تفاوت‌های بنیادینی میان آموزه‌های این دو گفتمان وجود دارد. این تفاوت به دیدگاه و اصول هر مکتب و تعریف آن از موضوع حقوق شهروندی باز می‌گردد که بر طبق آن، قوانین و مقررات موضوعه نیز به تبع تعریف و منشاء حقوق افراد، متفاوت می‌شود. احترام به حقوق شهروندی در وضعیت بحران، از مهم‌ترین وظایف هر حاکمیتی تلقی می‌شود که در شاخص‌هایی نظیر مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی مسئولان، ارائه خدمات عادلانه به تمامی شهروندان و ایجاد بستر مشارکت آگاهانه مردمی، تبلور می‌یابد.

بروز و شیوع ویروس کرونا، از جمله بحران‌هایی است که از نظر گستردگی و دامنه تأثیرات، در نوع خود بی‌مانند بوده و در حال حاضر تمام کشورهای جهان را درگیر کرده است، اما نحوه مقابله هر حکومتی با این ویروس، بر اساس نوع جهان‌بینی و مبانی فکری مشخص آن نظام سیاسی بوده که به اقتضای خصوصیات جامعه خود، پاسخ متفاوتی به این بحران داده‌اند. بحران کرونا معیار و محک

۱. دانش‌آموخته دکتری روابط بین‌الملل monirekhavan@gmail.com

۲. Hamidrezanemati214@gmail.com

خوبی بود تا تفاوت میان نوع نگاه به انسان‌ها و حقوق شهروندی در گفتمان اسلامی و گفتمان لیبرال غربی آشکار شود؛ لذا این نوشتار سعی دارد نحوه مواجهه با کرونا را در تمدن غرب به محوریت آمریکا و تمدن اسلامی به محوریت ایران، مورد ارزیابی قرار دهد.

کلیدواژه‌ها: حقوق شهروندی، اسلام، غرب، بحران کرونا، جمهوری اسلامی ایران.

مقدمه

با توجه به این که در وضعیت بحران، تمامی ساختارهای اقتصادی، حقوقی، سیاسی و فرهنگی یک جامعه دست خوش دگرگونی می شود؛ لذا مدیریت این بحران ها و چگونگی مواجهه با آن ها، در مدار مشارکت حاکمیت و مردم شکل می گیرد و این امر، مجالی برای بروز و ظهور قابلیت ها و ضعف های حکمرانان در رعایت حقوق شهروندان یک جامعه تلقی می شود. از این رو، حقوق شهروندی می تواند مبنای عملی کارآمدی در مدیریت بحران و تصمیم سازی درست و سیاست گذاری شایسته باشد.

امروزه جهان به دلیل شیوع و ویروس کرونا، با بحرانی بی سابقه مواجه شده که در حوزه های مختلف، نه تنها دولت ها، بلکه همه بخش های جامعه را به مخاطره انداخته است، تا جایی که دبیرکل سازمان ملل در این خصوص گفته است: «هرچند همه گیری ویروس کووید-۱۹، یک موضوع اضطراری در زمینه بهداشت عمومی است، اما مسئله، از این بسیار بزرگ تر است. این بیماری یک بحران اقتصادی، اجتماعی و یک بحران انسانی است که به سرعت به یک بحران حقوق بشری تبدیل می شود.»

شیوع بیماری کرونا، بحرانی جهانی است که هر کشوری با تصمیمات و رویکرد ویژه خود به آن پاسخ داده و هر یک از این تصمیمات، پیامدهایی را در زمینه حقوق شهروندی به دنبال داشته است. بدین جهت، بیماری کرونا همچون معیاری به نمایش درآمده که میزان حمایت حاکمیت از شهروندان و ارائه خدمات و حمایت های مادی و معنوی و هویتی از ایشان را نمایان می سازد. در این رابطه، هر کشوری با توجه به بنیان های فکری و سیاسی کلان خود در مبارزه با کرونا، رفتار کرده است، اما مواجهه دو گفتمان اسلام و لیبرالیسم غربی نسبت به پدیده کرونا و پیامدهای آن جالب توجه می باشد. نگاه اسلام به انسان و حقوق او و جهان هستی، نگاهی متفاوت با نگاه غرب است که این تفاوت ناشی از تفاوت در معرفت شناسی، انسان شناسی و جهان شناسی اسلام و غرب می باشد.

نوشتار پیش رو، ضمن واکاوی زوایای گوناگون این مهم، بر آن است تا به این سؤال پاسخ دهد که رویکرد دو گفتمان اسلام و لیبرالیسم غربی در رعایت حقوق شهروندی در بحران کرونا چگونه بوده است؟ در ابتدای مقاله، مفهوم کوتاهی از حقوق شهروندی، شهروند و حکمرانی خوب ارائه و ریشه های مختلف این دو حقوق بیان می شود و در ادامه، نگاه اسلام به حقوق شهروندی و حقوق شهروندی در قانون اساسی و دسته بندی آن، تبیین خواهد شد. ضمن این که از حقوق شهروندی در دیگر

قوانین و مقررات سخن گفته می‌شود و در بخشی نیز به حقوق شهروندی در گفتمان لیبرالیسم غربی اشاره شده و حقوق شهروندی از منظر غرب مورد نقد قرار می‌گیرد. در پایان نیز کرونا و تقابل دو محور گفتمانی اسلام و غرب و شاخص‌های حقوق شهروندی در این دو گفتمان شرح داده می‌شود.

تعریف حقوق شهروندی

در فرهنگ معاصر فارسی، شهروند فردی است که اهل یک شهر یا کشور به شمار می‌آید و از حقوق متعلق به آن برخوردار می‌شود. در فرهنگ علوم سیاسی، شهروند چنین تعریف شده است: «کسی که از حقوق مدنی یا امتیازات مندرج در قانون اساسی یک کشور برخوردار است.» (رضایی‌پور، ۱۳۸۵: ۹)

«حقوق شهروندی» را همچنین می‌توان به عنوان رابطه‌ای بین افراد و یک واحد سیاسی تعریف کرد. در این صورت، شهروند کسی است که از حقوق فردی و جمعی معینی برخوردار است که توسط نوعی از یک نهاد سیاسی به افراد اعطا می‌شود. (Thun, 2016: 21)

حقوق شهروندی و حکمرانی خوب

برای اصطلاح حکمرانی، تعاریف بسیار متعددی ارائه شده است. در یک تعریف از این اصطلاح آمده که: «حکمرانی یعنی اداره قواعد سیاسی رسمی یا غیررسمی یک بازی. حکمرانی به معیارهایی اشاره دارد که شامل وضع قواعد برای اعمال قدرت و حل و فصل تعارضات در چارچوب آن قواعد است.» (Mette Kjar, 2015: 2)

اتحادیه اروپا نیز این اصطلاح را این‌گونه تعریف کرده که: «حکمرانی خوب، مدیریت شفاف و پاسخ‌گو در یک کشور با هدف تضمین توسعه اقتصادی و اجتماعی عادلانه و پایدار است.» در تعریفی دیگر نیز آمده که: «حکمرانی خوب، شامل احترام سیاست‌مداران و نهادها به حقوق بشر و اصول دموکراسی و حاکمیت قانون است. همچنین حکمرانی خوب به طور خاص، به موضوع مدیریت منابع عمومی برای ایجاد اقتصادی پایدار و شیوه‌های توزیع عادلانه نیز مربوط می‌شود.»

براساس تعریفی دیگر، «حکمرانی خوب، به فرایندهایی مربوط می‌شود که به وسیله آن‌ها، حاکمیت و کارکردهای بخش عمومی در جامعه اعمال می‌گردد، به ویژه اختیار بخش عمومی برای برنامه‌ریزی و اجرای خط‌مشی‌ها و راهبردهایی که مربوط به توسعه و کاهش فقر یا مؤثر در آن هستند.»

هم‌چنین حکمرانی خوب با این عبارات نیز تعریف شده است: «رژیم سیاسی که الزامات کیفی خاصی را تضمین می‌کند. به عنوان مثال، نبود فساد، احترام به حقوق بشر، شفافیت در دستگاه‌های دولتی و اراده سیاسی که باید در مقابل رأی‌دهندگان پاسخ‌گو باشد.» (براهیمی، ۱۳۹۲)

توجه به ویژگی‌های حکمرانی خوب، بر اساس روایت «کمیسیون اقتصادی و اجتماعی ملل متحد برای آسیا و اقیانوسیه» (UN ESCAP)، می‌تواند ما را در فهمی دقیق‌تر از این مفهوم یاری رساند. حکمرانی خوب مثل هر مفهوم انتزاعی دیگر از دیدگاه‌های مختلف، تعاریف متفاوتی را در بر می‌گیرد، اما به عنوان یک مبنای فراملی، دارای ۸ شاخص اساسی: «مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، انعطاف‌پذیری، وفاق محور، انصاف و فراگیری، کارآمدی و اثربخشی و پاسخ‌گویی» است. (UN ESCAP, 2004)

حقوق شهروندی در بحران کرونا

دولت مکلف، کارآمدی و توانایی خود را در زمان بحران به نمایش می‌گذارد و حمایت‌فزاینده خود از شهروندان را ثابت می‌کند. رویه کنشی از این قبیل، منتهی به عمیق‌تر شدن پایه‌های مشروعیت و پذیرش آن از سوی شهروندان می‌گردد. بحران را باید موقعیتی دانست که دیالوگ یا گفتگویی ضمنی با واسطه دشواری، میان مردم و حاکمیت برقرار و توان دولت در مدیریت این بحران با دقت هرچه تمام‌تر از سوی شهروندان رصد می‌شود و از سوی دیگر دولت خواستار همکاری شهروندان می‌گردد. تعاملی این‌چنینی، در روزهای اخیر در کشورهای گوناگون رخ داده است. این تعامل را باید دیالوگ منتهی به کنش ملموس و سنجش پیامد آن دانست که چهره‌های متفاوت به جهان امروز بخشیده است. (محمدی‌کیا، ۱۳۹۹)

در واقع بیماری کووید ۱۹، سنگ محکی برای سنجش کارآمدی دولت‌ها و حکومت‌های دنیاست. غلبه بر کرونا، به قدری برای کشورها اهمیت دارد که حتی شی جین پینگ، رهبر حزب کمونیست و رئیس‌جمهور چین، مبارزه با کرونا را آزمایش بزرگی برای اثبات توانایی سیستم و ظرفیت حکمرانی این کشور دانست. وزیر بهداشت سنگاپور نیز، حکمرانی خوب را در کنار وضعیت نظام بهداشتی و سلامتی یک جامعه و میزان انباشت سرمایه اجتماعی، سه شرط لازم برای غلبه بر بحران و ویروس کرونا اعلام کرد. (روشن، ۱۳۹۹: ۵)

بحران فراگیری مانند کرونا، سیاست را فارغ از خط‌کشی‌ها و مرام و مسلک‌ها و ایدئولوژی‌ها، موظف به توجه به شهروندان می‌داند و مردم را در مقام متوقعان دریافت سیاست‌های خوب قرار می‌دهد.

در این حین، مردم چشم انتظار سیاست ورزی شایسته و تصمیم خوب و اجرای کارآمدی هستند که شهروند را در حمایت دولت به عنوان قدرتمندترین بخش زندگی قرار دهد و مردمان را از این که همچون هستنده‌ای تنها و بی پناه، در بحران دست و پا زند، دور می سازد. (محمدی‌کیا، ۱۳۹۹)

در این باره، «جان م. باری» در کتاب آنفلوآنزای بزرگ، مهم ترین درس از این پاندمی را حفظ و تقویت اعتماد عمومی می داند. بنابر یافته‌های این کتاب، شکست کشورها در مواجهه با این بیماری، به دلیل فقدان اعتماد مردم به حکومت‌ها بود، زیرا برای اجرای هر برنامه ملی، وجود حداقلی از سرمایه اجتماعی ضروری است. بنابراین، مسئولان کشورها باید تقویت اعتماد عمومی را در اولویت قرار دهند. به این منظور، آن‌ها نباید هیچ رویداد خوب یا بدی در مورد بیماری را تحریف، دست کاری یا کتمان کنند و بر واقعیت‌های ناخوشایند، چهره‌ای خوشایند بپوشانند. آن‌ها همیشه باید آماده پاسخ گویی به ابهامات جامعه باشند، زیرا بدون اعتماد، تمامی روابط و ارتباطات بشری آسیب می بیند. (باری، ۲۰۱۵)

حقوق شهروندی در گفتمان اسلام

از نظر مکتب اسلام، کرامت انسانی، انسان‌ها را از تعدی به حقوق دیگران باز می دارد. پذیرش مسئولیت از طرف انسان در برابر خداوند و رابطه عبودیت، در تعیین حدود حقوق انسان بسیار مؤثر است. بر اساس جهان بینی توحیدی دین اسلام و برخلاف مکاتب حقوق طبیعی و عقلی، خداوند تنها قانون گذار است و هدایت بشر به سوی سعادت و خوشبختی، تنها از جانب خداوند صورت می پذیرد. تنها خداوند است که حقوق شهروندان را تبیین و وضع می نماید و نظام حقوق شهروندی در دین اسلام، دارای نظام حقوقی است که برخاسته از کتاب قرآن، سنت و عقل است. (ساجدی، ۱۳۹۵: ۵۳)

قران کریم

کامل ترین منبع در خصوص حقوق شهروندی، قرآن مجید است. خداوند متعال در سراسر آیات این کتاب، بر کرامت انسانی و لزوم توجه به آن تأکید و از انسان به عنوان اشرف مخلوقات یاد کرده است. در خصوص اهمیت کرامت و جایگاه انسان، می توان به آیه ۷۰ سوره اسراء، آیه ۱۳ سوره حجرات و آیات ۳۰ و ۳۴ سوره بقره اشاره کرد. همچنین مطابق آیات ۲۷ و ۲۸ سوره نور، حق شهروندان در برخورداری از امنیت جانی، مالی و...، مورد تأکید قرآن می باشد. در باب دادخواهی و توجه به رعایت عدالت نیز

در قرآن مجید می‌توان به آیات ۲۵ سوره حدید، آیه ۸ سوره مائده، آیه ۹۰ سوره نحل، آیه ۲۶ سوره ص، آیه ۱۴۸ سوره نسا و آیه ۲۷۹ سوره بقره اشاره کرد.

نهج البلاغه

در نهج البلاغه مفاهیم مختلفی به کار برده شده که ناظر به مفهوم حقوق شهروندی در جامعه اسلامی است. برخی از این مفاهیم از جمله مفهوم «الرَّعِيَّة» و کلمات هم‌خانواده با آن، در هر جا که به کار برده شده‌اند، منظور حضرت از آن‌ها، «شهروندان» بوده است. البته برخی از این مفاهیم مانند واژه‌های «الأهل» و «الناس» و کلمات هم‌خانواده آن‌ها نیز که در برخی جاهای دیگر به کار رفته‌اند، در معنای «شهروند و شهروندی» و در بعضی جاها به معنای عام‌تری به کار رفته‌اند. بیشتر مواردی که در نهج البلاغه از واژه «الرَّعِيَّة» و سایر مشتقات آن استفاده شده، شامل توصیه‌های آن حضرت به کارگزاران حکومت درباره رعایت حقوق شهروندی مردم در جامعه اسلامی است. سایر موارد استفاده از این واژه نیز شامل مواردی از قبیل شرح حقوق متقابل رهبر و مردم و رعایت حق در جامعه و ثمره‌های این مسئله می‌باشد و در جایی نیز از رعیت به عنوان فرمانبرداران حکومت یاد شده است. (روشن و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۲۲)

نگاه اسلام به حقوق شهروندی

اسلام جامعه را در ساختار عقیده می‌سازد و به جای ملت‌سازی در یک محدوده جغرافیایی به نام کشور، به امت‌سازی در محدوده جهانی به نام امت اسلام اقدام می‌کند. در این چارچوب، موضوع شهروندی نیز مفهوم تازه‌ای به خود می‌گیرد. به این معنا که هر مسلمانی در هر گوشه جهان، عضو حقیقی امت اسلام و شهروند آن است و هر دولت اسلامی و هر مسلمانی در هر گوشه دیگر دنیا، مسئولیت دارد تا از هر لحاظ، حقوق او را مراعات کرده و او نیز مسئولیت‌های اجتماعی خود را در برابر دولت اسلامی و امت اسلام انجام دهد. این نظام، مبتنی بر محبت، رحمت، سرپرستی و ولایت از سر مهر و مودت است. براساس این نظام، همه مسلمانان به عنوان شهروندان امت اسلام، از حقوقی به عنوان حقوق امت برخوردارند که تأمین آن برعهده دولت و دیگر شهروندان اسلام است. هر چند که در نظام ولایی اسلام، نصب اولیای امور (امام)، از سوی خداوند انجام می‌شود، ولی مشارکت فعال امت است که این جایگاه را تثبیت می‌کند و به ولی امر توانایی عمل و اقتدار سیاسی می‌بخشد. (سلیمانی، ۱۳۹۷)

نگاهی به حقوق شهروندی در نظام جمهوری اسلامی ایران

با توجه به این‌که جلوه‌های چشمگیر و مترقی آیین اسلام به صورت عملی در قوانین نظام جمهوری اسلامی ایران متبلور شده؛ لذا قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را می‌توان به نوعی چارچوب حقوقی یک حکومت اسلامی بر مبنای شرایط و واقعیت‌های کنونی و امروزی به حساب آورد. نظام جمهوری اسلامی ایران با هدف اعتلای حقوق شهروندی در قالب مردم‌سالاری دینی، می‌رود که جای خود را در میان قطب‌های سیاسی جهان باز کند. از آن‌جا که آزادی از محورهای اساسی و از آرمان‌ها و اهداف اصلی انقلاب اسلامی ایران بوده، در قانون اساسی و قوانین جاری، اصول متعددی به حقوق و آزادی‌های فردی، اجتماعی و قضایی مردم اختصاص داده شده است. در واقع، اساس انقلاب در راستای آزادی‌خواهی ملت اسلامی و نفی هرگونه ستمگری علیه مردم استوار بوده است.

قانون اساسی

حقوق شهروندی در قانون اساسی را می‌توان از حیث موضوع به چند دسته اصلی تقسیم کرد: «حقوق مدنی، حقوق سیاسی، حقوق اجتماعی و حقوق اقتصادی». حقوق مدنی بر آزادی‌های فردی تأکید داشته و حقوق سیاسی بیش از همه به حقوق ضروری برای مشارکت فعال در فرآیندهای دموکراتیک حکومت و قدرت سیاسی می‌پردازد. در این اصول و بندهای مربوط به آن، بر برخورداری از حمایت قانونی، (اصل ۲۰)، برخورداری از حقوق مساوی (اصل ۱۹)، آزادی‌های عقیده، مطبوعات، مکالمات زبان و آزادی‌های سیاسی و اجتماعی در اصول ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۱۵ و بند ۷ اصل ۳ اشاره شده است. هم‌چنین در اصول ۲۶ و ۲۷ و بند ۸ اصل ۳، به آزادی فعالیت احزاب، تشکیل اجتماعات، راه‌پیمایی‌ها و مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت خود پرداخته شده است. اصول ۳۳ و ۴۱ نیز به حق تابعیت اختصاص دارد. بخشی از حقوق مدنی و سیاسی به طور مشخص به حقوق قضایی در قانون اساسی مربوط می‌شود که اصول ۲۲، ۳۲، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹ و بند ۱۴ اصل ۳ در خصوص مصونیت جان، مال، پی‌گرد و دستگیری قانونی، دادخواهی، هتک حرمت و حیثیت، از آن جمله هستند. حقوق اجتماعی و اقتصادی، بخش اساسی شهروندی مربوط به دسترسی به حداقل استانداردهای اجتماعی - اقتصادی برای مشارکت و برقراری روابط در جامعه است. مهم‌ترین اصولی که در قانون اساسی به این حقوق پرداخته، اصول ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۴۶، ۴۷ و بند ۳ اصل ۳ هستند. این حقوق به برخورداری

از آموزش رایگان، شغل، مسکن، مالکیت و تأمین اجتماعی مربوط است. به این ترتیب، قانون اساسی، حقوق شهروندی را در قالب حقوق ملت در خود جای داده است که می‌توان آن‌ها را به سه دسته تقسیم کرد. حقوقی که بدون هیچ‌گونه شرطی به عنوان حق همه افراد شناخته شده و بیشترین اصول یعنی ۱۶ اصل را به خود اختصاص می‌دهد. دسته دوم، قوانینی که در متن اصل قانون مقید و محدود است که قید آن را به حکم قانون تعیین کرده‌اند و ۷ اصل را می‌توان در این دسته جای داد. دسته سوم، قوانینی که ناظر به حقوق مشروط شهروندان است و اصل شرط نیز در متن قانون لحاظ شده است. این اصول مشروط به عدم اخلال به مبانی اسلام، عدم نقض استقلال، آزادی، وحدت ملی، موازین اسلامی و عدم مخالفت با اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران است. (شیرانی، ۱۳۸۲: ۳۹)

سایر قوانین و مقررات

فرمان هشت ماده‌ای امام خمینی (ره)

حضرت امام خمینی (ره) در سال ۱۳۶۱ در فرمان هشت ماده‌ای خود، «حقوق انسان‌ها و شهروندی» را بسیار شفاف و صریح مطرح کردند. در بخشی از بیانات امام (ره) در این فرمان آمده است: «قابل قبول و تحمل نیست که به اسم انقلاب و انقلابی بودن، خدای ناخواسته به کسی ظلم شود و کارهای خلاف مقررات الهی و اخلاق کریمه اسلامی از اشخاص بی‌توجه به معنویات صادر شود. باید ملت از این پس که زمان استوار و سازندگی است، احساس آرامش و امنیت نمایند و آسوده‌خاطر و مطمئن از همه جهات به کارهای خویش ادامه دهند.»

قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی

اصطلاح و واژه «حقوق شهروندی» برای اولین بار با صدور بخش‌نامه رئیس وقت قوه قضاییه در ۲۰ فروردین سال ۱۳۸۳ در مورد رعایت حقوق شهروندان، وارد نظام حقوقی ایران شد. در مقدمه این بخش‌نامه ۱۴ بندی، خطاب به مراجع قضایی، انتظامی و اطلاعاتی کشور به حقوق شهروندی، این‌گونه اشاره شده است: «از آنجا که حفظ کرامت و ارزش والای انسانی و احترام به آزادی‌های مشروع و حقوق شهروندی و رعایت اصول و ارزش‌های اسلامی در گرو اقدامات صحیح و عادلانه مسئولان قضایی، انتظامی و اطلاعاتی کشور می‌باشد، توجه کلیه قضات شریف، ضابطین و بازجویان و ناظران زندان‌ها و بازداشتگاه‌های سراسر کشور را به نکات این بخش‌نامه جلب می‌نماید.»

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
قانون برنامه چهارم توسعه مصوب ۱۳۸۳ در ماده ۱۰۰، دولت را موظف کرده تا به منظور ارتقاء حقوق انسانی، استقرار زمینه‌های رشد و تعالی و احساس امنیت فردی و اجتماعی در جامعه و تربیت نسلی فعال، مسئولیت‌پذیر، ایثارگر، مؤمن، رضایت‌مند، برخوردار از وجدان کاری، با انضباط، با روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی و شکوفایی ایران و مفتخر به ایرانی بودن، «منشور حقوق شهروندی» را تنظیم و به تصویب مراجع ذی‌ربط برساند. به نظر می‌رسد منظور اساسی و اصلی قانون‌گذار از این که دولت را به موجب ماده ۱۰۰ قانون برنامه چهارم توسعه، موظف به تهیه منشور حقوق شهروندی با تأکید بر محورهای ذیل آن کرده، ایجاد، توسعه و نهادینه کردن فرهنگ شهروندی و مقدمه‌ای برای تصویب قوانین مربوط به حقوق شهروندی است.

منشور حقوق شهروندی

منشور حقوق شهروندی ایران در تاریخ ۲۹ آذر ۱۳۹۵ به امضای دکتر حسن روحانی، رئیس‌جمهور وقت رسیده است. این منشور شامل ۲۲ حق و ۱۲۰ ماده است و با هدف استیفا و ارتقاء حقوق شهروندی و با هدف تدوین برنامه و خط‌مشی دولت در موضوع اصل ۱۳۴ قانون اساسی، تنظیم شده و شامل مجموعه‌ای از حقوق شهروندی است که یا در منابع نظام حقوقی ایران شناسایی شده‌اند یا دولت برای شناسایی، ایجاد، تحقق و اجرای آن‌ها از طریق اصلاح و توسعه نظام حقوقی و تدوین و پی‌گیری تصویب لوایح قانونی یا هرگونه تدبیر یا اقدام قانونی لازم، تلاش جدی و فراگیر خود را معمول داشته است.

حقوق شهروندی در گفتمان غرب

مفهوم حقوق شهروندی، همانند بسیاری دیگر از مفاهیم علوم اجتماعی، ریشه در یونان باستان دارد. ارسطو اولین کسی بود که در شکل‌گیری نظریه شهروندی تلاش کرد. بنابر شواهد تاریخی، در یونان قدیم که نظام سیاسی در قالب دولت‌شهر وجود داشت، طبقه‌ای از انسان‌ها نسبت به دیگران ممتاز و دارای حقوق ویژه‌ای بودند. این طبقه که شهروند نامیده می‌شوند، مردانی بودند که حداقل ۲۱ سال داشتند و از پدر و مادر آنتی، زاده شده بودند و کارگر زیردست نبودند. بنابراین، افراد خارجی مقیم، زنان و کودکان و نوجوانان و همچنین پیشه‌وران، شهروند تلقی نمی‌شدند. (موسوی، ۱۳۸۰: ۶۵)

نقطه عطف در تحول مفهوم حقوق شهروندی را باید در تحولات اروپا پس از قرون وسطی جستجو کرد. عدم رعایت حقوق بشر و اصول اولیه انسانی در آن دوران، باعث شد تا اروپایی‌ها به فکر نگارش و اعلام حقوق بشر و حقوق شهروندی بیافتند. اعلامیه «حقوق بشر و شهروندی» فرانسه در سال ۱۷۸۹ از اولین اسنادی است که در آن، این موضوع مورد توجه قرار گرفته است. پس از آن، کشورهای دیگر نیز قوانینی را برای حفظ حقوق شهروندان سرزمین خود وضع کردند. در این دوره، با تغییرات در جوامع و گسترش حدود طبقات متوسط جامعه که خواهان حقوقی متناسب بودند، زمینه تدوین حقوق متضمن منافع اکثریت جامعه فراهم شد. انقلاب فرانسه و صنعتی شدن و استقلال آمریکا نیز این روند تدوین را سرعت بخشید و به جوامع دیگر بسط داد. پذیرش حقوق ذاتی انسان و آزادی همه انسان‌ها از بدو تولد، از آثار این دوره است. نسل دوم این حمایت‌ها، روند جهانی شدن حقوق بشر است. این دوره، با حمایت از اقلیت‌ها و گروه‌های خاص و نیز حمایت‌های کاپیتولاسیونی در کشورهای ناقض حقوق بشر شروع شد و به تدریج به تدوین برخی اسناد بین‌المللی درباره گروهی از اقشار (همچون کارگران) و برخی اقلیت‌های دینی و ملی انجامید، اما در نسل سوم این حمایت‌ها، تأکید بر جامعیت اسناد بین‌المللی در حمایت از حقوق بشر و شهروندی مورد توجه قرار گرفته است که در آن اعلامیه‌ها، اسناد و معاهداتی امضا شد و ملل و دول مختلف آن را تصویب کردند. (قاضی پور، ۱۳۹۰: ۱۱)

بدین ترتیب، در قرن نوزدهم، مفهوم رایج شهروندی، شأن شهروندی به مفهوم برخورداری از حقوق عمده‌ای چون آزادی بیان، برابری نزد قانون حق اجتماع و غیره بدون توجه به وضع طبقاتی، جنسی، نژادی و غیره بود، اما در قرن بیستم، ظهور مفهوم «حقوق اجتماعی»، مضمون شهروندی را گسترش بیشتری داد. (بشیریه، ۱۳۸۲: ۲۶۵)

حقوق شهروندی و لیبرالیسم غربی

ظهور لیبرالیسم، مفهوم شهروندی را از ارزش تعاونی و برادری آن، به اختلاف منافع متحول کرد. یعنی رابطه میان مفهوم شهروندی و مصلحت عمومی از هم گسست و شهروندان به عنوان افرادی تلقی شدند که در حقوق سیاسی و مدنی با یکدیگر برابرند، هر چند به صورت اساسی دارای اختلاف منافع بوده و در تعقیب خیر و صلاح خویش هستند. بنابراین، شأن شهروندی در این عصر، لازمه تأمین رفاه فردی دانسته شد، نه مصلحت عمومی و اجتماعی. (طباطبایی، ۱۳۹۴: ۳۴)

از آنجا که آزادی‌های مشروع و اساسی در غرب، بر اساس مکتب لیبرالیسم تعریف شده، لذا از این منظر، مفهوم فلسفی آزادی با اصل حاکمیت اراده توجیه می‌شود. بر این مبنا، اروپایی‌ها پس از گذراندن دوران فشارهای ناشی از حاکمیت کلیساهای فاسد و حکومت‌های ظالم، با تأکید بر حقوق طبیعی، بنیان حقوقی ایجاد نمودند که بتوانند از گزند حکومت‌ها در امان بمانند. بر این اساس، انسان‌ها بر اساس لیاقت‌ها و فضایی که دارند، از این حقوق بهره‌مند می‌شوند، اما با وجود این مبنای طبیعی و غیرقابل سلب، این حقوق در قانون تعریف می‌شوند و از این طریق قابل اجرا و دارای ضمانت اجرا خواهند بود.

دیدگاه دیگری که درباره حقوق وجود دارد، فرض وجود «قرارداد» است. در این مبنا، تشکیل حکومت نیاز به توافق اعضای بالغ جامعه دارد، هر چند این قرارداد به صورت پیش فرض تصور شود و در عالم واقع رخ ندهد. حدود اختیارات دولت و مردم بر اساس این توافق تنظیم می‌شود. از آن رو که مردم حقوق مطلقی ندارند و نمی‌توانند حکومت مطلق ایجاد کنند، بنابراین، اگر دولتی از این توافق تخطی کند و حقوق مردم را نقض نماید، مشروعیت خود را از دست می‌دهد. اما اشکال اساسی در این نظر، آن است که از ایجاد حقوق بنیادین و فارغ از زمان و مکان در می‌ماند و نمی‌تواند چنین نظام حقوقی را سامان دهد. ضمن این که افراد نمی‌توانند از برخی حقوق خود (مانند حق حیات) صرف نظر کنند و دیگران نیز حق سلب این حقوق را ندارند و به این امر در این دیدگاه توجه نشده است. (مصلح، ۱۳۹۶: ۱۱)

نقد مفهوم حقوق شهروندی از منظر غرب

حقوق‌دانان غربی عقیده دارند که انسان‌ها با راهنمایی و از طریق وجدان و عقل، خوب و بد کارهای شخصی خود را تشخیص می‌دهند و به طور کلی همه نیازمندی‌های شخصی خود را به وسیله همین وجدان و عقل حل می‌کنند و هم‌چنین با ارشاد و راهنمایی همین دو عنصر قادرند حق و حقوق و مقررات حکومتی را برای حفظ نظامات مردم به وجود آورند تا آنجا که روسوا از دانشمندان علم حقوق در کتاب «امیل» می‌گوید: «وجدان، غریزه فناپذیر خدایی، ندای آسمانی، راهنمای مطمئن افراد نادان، اما هوشیار و آزاد، داور درست‌کار و نیک‌اندیش و ممیز نیک و بد، قادر است آدمی را همانند خدا سازد.» اما اکنون نفی نظریه تمسک صرف به وجدان و عقل به دلایل ذیل اقامه شده است.

۱. خاصیت رنگ‌پذیری عقل و وجدان

عواملی چون عادات و رسوم، نوع تعلیم و تربیت، شرایط و خصوصیات زندگی، اقتصاد و نحوه تولید و همچنین معتقدات و آداب ملی، در چگونگی تشخیص فرد تأثیر قطعی دارند و چه بسا در اثر عوامل یاد شده، عقل و وجدان، خاصیت رئالیستی و واقع‌بینی خود را از دست داده و به انحراف کشیده شود. رسم ناپسند و زشت «روابط آزاد جنسی و هم‌جنس‌بازی» که به واسطه آن حقوق شهروندان آزاداندیش و مذهبی از بین می‌رود و در میان بشر و اقوام و ملل جهان نیز امری زشت و ناگوار بوده، از این مقوله است که هم اکنون در برخی کشورهای غربی و در بعضی از ایالات آمریکا، این روابط و وجهه قانونی یافته است.

۲. محدودیت علم بشر

آیا دانش و معلومات محدود بشری و مجهولات فراروی بشر به او اجازه و امکان طراحی و مدل‌سازی نقشه مدینه فاضله را می‌دهد که در خارج آن را پیاده کند و بتواند یک برنامه کامل و سعادت‌بخش برای تبیین و تقرب حقوق شهروندان را برای خود و جامعه وضع نماید؟ البته که نمی‌تواند، زیرا تاکنون قوانین ساخته دست بشر، همگی باعث زجر و ظلم به عده‌ای شده و تعدادی را صاحب مقام و ثروت فراوان کرده و جوامع را درگیر جنگ و خشونت نموده است. این آفریدگار بشر است که با علم وسیع و جهان‌بینانه خود بهترین آیین زندگی و نظامات شهروندی را وضع کرده و عالی‌ترین راه و رسم زندگی را بر پایه قوانین و حقوق شهروندی تبیین نموده است.

۳. خودخواهی و منافع شخصی در تعیین حق و حقوق شهروندی

در تعیین حق و حقوق شهروندی، مرحله خطرناکی به نام هوا و هوس، منافع شخصی، قومی و نژادی و حس منفعت‌جویی و خودخواهی برای قانون‌گذاری که از منبع وحی و سرچشمه فیض الهی جدا شده، وجود دارد که می‌تواند برداشت‌های ناشی از عقل و وجدان را تحت الشعاع قرار دهد. در این رابطه مونته‌سکیو، حقوقدان و متفکر معروف فرانسوی می‌گوید: «علت این امر آن است که هر قانون‌گذاری دارای عواطف و افکار مخصوص است و می‌خواهد در عین وضع قانون، نظرات خود را نیز در آن بگنجانند.»

۴. مشکل ضمانت اجرای حقوق و قوانین شهروندی

همه بی‌عدالتی‌ها در تمام ممالک دنیا، گویای این مطلب است که بسیاری از دولت‌ها برای کسب منافع خود، از اجرای قوانین انسانی سر باز زده و قوانین را به سمت و سوی منافع خود سوق می‌دهند.

مارتی عقیده دارد که «تمام قواعدی که ضمانت اجرا دارد، از قواعد حقوقی است، ولی به عکس، تمام قواعد حقوقی از طرف قوای عمومی تضمین نشده است.» قواعد و حقوق شهروندی و بشری در جهان براساس تمایلات عاطفی و از سر احساسات انسانی شکل می‌گیرد و تمامی قوانین در اجرا و عمل، به نفع مصالح دولت‌ها تعیین، وضع و اجرا می‌شود و به همین دلیل است که دنیای امروز بشری بر تضییع حقوق شهروندان، بی‌عدالتی و بی‌نظمی خاصی استوار شده است؛ چرا که تمامی حاکمان و مراکز قدرت از آزادی بشر و دمکراسی و آزادی بیان سخن می‌رانند، ولی در عمل مطالبی که برخلاف عقاید آنان یا منافعشان باشد را سریعاً سرکوب می‌کنند. (حسینی‌فر، ۱۳۹۲)

کرونا و تقابل دو محور گفتمانی اسلام و لیبرالیسم غرب

فارغ از زمینه‌ها و پیامدها و تبعات شیوع ویروس کرونا، آنچه که به واسطه این بحران، تبلوری عیان داشته، رخ‌نمایی تفاوت‌های ماهوی و عملکردی دو گونه محور گفتمانی است. محور گفتمان غربی با شناسه لیبرال - سرمایه‌داری و حاکم در دو سوی آتلانتیک (آمریکا و اروپا) و محور گفتمان اسلامی که بارزترین تجلی آن در شاخص‌ترین کشور جهان اسلام یعنی جمهوری اسلامی ایران نمایان است. کرونا بهترین آزمون برای گفتمان غرب بود که از شعارهای خوش‌رنگ و لعاب غرب لیبرال ناظر بر حقوق انسان‌ها و کرامت آدمیان و آزادی آن‌ها و غیره پرده برداشت و به عیان‌ترین شکل ممکن ثابت کرد که انسان در غرب نه تنها ارزش و اعتباری ندارد، بلکه وقتی کارکرد اقتصادی و سودآوری وی رو به زوال رفت، وجودش نیز باید مضمحل شود.

الف) شاخص‌های حقوق شهروندی در گفتمان غرب (کشورهای اروپایی و آمریکا)

۱. تنازع برای بقا

کرونا ثابت کرد که در جهان‌بینی غرب لیبرال، همان‌طور که «آدام اسمیت»، واضع نظریه اقتصادی لیبرالیسم نیز قبلاً گفته بود، انسان‌ها خودخواه هستند و باید در جهت ارضای حس خودخواهی و سودطلبی خود آزادانه گام بردارند و حتی در این مسیر از قربانی کردن هم‌نوعان خود نیز اکراه نداشته باشند؛ همان چیزی که از آن با عنوان «داروین‌یسم اجتماعی» و «تنازع برای بقا» یاد می‌شود و در غرب کرونا زده این روزها، به عیان‌ترین شکل ممکن تجلی یافته است. (میزان، ۱۳۹۹)

چند صد سال قبل نیز فیلسوفی در اروپا به نام توماس هابز عصاره نگاهش به انسان این بود که «انسان، گرگ انسان است.» جمله معروفی از این فیلسوف انگلیسی وجود دارد که گفته است: «هرکس باید از طریق زور بر همه آدمیان تا آنجا که می‌تواند سلطه یابد تا حدی که دیگر هیچ قدرتی به اندازه کافی نیرومند نباشد که وی را در خطر افکند و این لازمه صیانت ذات آدمی است.» (هابز، ۱۳۹۸: ۱۵۷)

زیگموند فروید نیز در کتاب تمدن و ملالت‌های آن می‌گوید: «هیچ چیز به اندازه فرمان آرمانی (هم‌نوع خود را هم چون خویش دوست بدار)، با طبیعت اصلی نوع بشر مغایرت ندارد.» کرونا بیماری تنازع برای بقاست. تونه تنها باید از گرگ‌های ناقل ویروس فرار کنی، بلکه باید بجنگی تا زنده بمانی. احتکار کنی تا پیروز مسابقه باشی و بکشی تا سود به دست آوری. این بخشی از ذات لیبرال ویروس کروناست. (زین‌العابدین، ۱۳۹۹)

۲. شکست بنیان انسان‌شناسی غرب

اساساً، هیچ تمدنی در روند شکل‌گیری، صعود و دست یافتن به موقعیت هژمونیک، بدون توانایی گذر از بحران نتوانسته است به موقعیت برتری و سلطه در جهان دست یابد. درباره تمدن غرب نیز باید گفت که یکی از مهم‌ترین دلایل نفوذ و گسترده‌گی جهانی این تمدن، در نوع تلقی است که معتقد بود توانایی عبور از بحران‌ها را دارد. وجهه دیگر شکست غرب، به شکست در اعتبار بخشی و صحت برخی بنیان‌های فکری-فلسفی آن‌ها بر می‌گردد. در واقع، بنیان‌های انسان‌شناسی غرب، مانند قادر مطلق دانستن بشر، ارباب واقعیت و محور هستی دانستن انسان، تک‌ساحتی دیدن وی و... به دلیل ناتوانی در مقابله با ویروس کرونا، دچار خدشه جدی شده است؛ زیرا انسان اگر آن‌گونه که در بنیان‌های فکری-فلسفی غرب تصور می‌شود، قادر مطلق باشد، باید توانایی حل همه مسائل خود را داشته باشد و در مقابل ویروسی که اندازه‌اش به میلی‌متر هم نمی‌رسد، این‌گونه در مانده نشود یا اگر انسان فقط دارای بعد مادی بود، بلافاصله با همه‌گیری کرونا به دعا و تضرع به درگاه خدا در کلیساها و کنیسه‌ها رو نمی‌آورد. (قربانی، ۱۳۹۹)

۳. نگاه سودانگاران به انسان

بسیاری از هنجارهای اخلاقی در شرایط ثبات و آرامش جامعه، ظاهراً کارکرد خوبی دارند و در نتیجه، از مبانی آن‌ها در فلسفه اخلاق دفاع می‌شود، اما در شرایطی که زندگی افراد یک جامعه در معرض خطر باشد، در آن حال این کارکردها رنگ می‌بازند. مثلاً کسانی که اخلاقشان بر مبنای سودگرایی و نفع شخصی باشد، از تمامی شعارهای انسانی- اخلاقی دست بر می‌دارند. در رفتارهای اخلاقی مبتنی بر

اخلاق دینی، دیده می‌شود که اخلاق همدلی و کمک به هم‌نوع، به جای نزاع‌های خودخواهانه برای کسب بیشترین منفعت جلوه می‌کند. وقتی در نظام لیبرال، فقط ساز و کارهای دولتی و سازمانی برای حل مشکلات گرسنگی و کمبود وسایل بهداشتی در کار است و همدلی انسانی تعریفی مجزا از سود جامعه نداشته باشد، در بحرانی مثل کرونا، این هنجارهای پنهان خودخواهانه، بر ملا می‌شود. (آیت‌اللهی، ۱۳۹۹)

دزدی ارقام بهداشتی یک کشور از کشوری دیگر، هیچ قبیحی پیدا نمی‌کند. کشورهایی که مدعی رفاه‌طلبی برای همه انسان‌ها و ترویج دموکراسی و زندگی بهتر برای همه جهانیان بودند، امروزه به دزدان مدرنی تبدیل شده‌اند که محموله‌های بهداشتی کشورهای دوست خود را می‌ربایند. «آندرس گیزل»، یکی از مقامات آلمانی، اخیراً دولت آمریکا را به دلیل ممانعت از صادرات ماسک‌های تنفسی به‌رغم همه‌گیری ویروس کرونا در جهان، به استفاده از تاکتیک‌های «غرب وحشی» متهم کرد. (تجاری، ۱۳۹۹)

۴. انسان‌ستیزی و تبعیض نژادی

نمونه دیگری از انسان‌ستیزی لیبرالیسم غربی در دوران کرونایی، تبعیض در درمان بیماران بود. اندیشکده آمریکایی «گیت استون» در یادداشتی به وضعیت بغرنج سالمندان مبتلا به کرونا در اروپا پرداخت و نوشت: «در وضعیتی که بخش‌های مراقبت ویژه در ایتالیا و اسپانیا از بیمار اشباع شده‌اند، پزشکان طی هفته‌ها مجبور بودند در خصوص این‌که چه کسانی باید خدمات درمان اضطراری دریافت کنند، دست به انتخاب بزنند. ایتالیا و اسپانیا بیش از دیگر کشورهای اروپایی در معرض همه‌گیری ویروس کرونا قرار گرفته‌اند. با این حال، پروتکل‌های جدید به مثابه دستورات دولتی هستند که از پرسنل پزشکی عملاً می‌خواهند بیماران سالمند را به حال خود رها کنند.» (Kern, 2020)

هم‌زمان با شیوع همه‌گیر ویروس کووید ۱۹ در ایالات متحده، آمریکایی‌های آفریقایی‌تبار، بیشترین آسیب را متحمل شده‌اند. بر اساس آمار و ارقام منتشر شده از شمار مبتلایان و جان‌باختگان آمریکا، در برخی از ایالت‌ها که سیاهان در اکثریت نیستند، تعداد ابتلا و مرگ و میر آن‌ها، بیش از سایرین است. به عنوان نمونه، در شیکاگو، جایی که ساکنان آفریقایی - آمریکایی کمی کمتر از یک‌سوم جمعیت را تشکیل می‌دهند، بیش از نیمی از کسانی که به این ویروس مبتلا شده‌اند، سیاه‌پوست هستند و تلفات نیز در آن‌جا نگران‌کننده است. ساکنان آفریقایی - آمریکایی، ۷۲ درصد از کسانی را که به ویروس شیکاگو مبتلا شده‌اند، تشکیل می‌دهند. سیاه‌پوستان نسبت به بیماران سفیدپوست، خدمات پزشکی، بهداشتی و مراقبتی با کیفیت پایین‌تری دریافت می‌کنند. گمانه‌زنی‌ها حاکی است که این عدم تناسب‌ها به دلیل

عوامل مختلفی است. آمریکایی‌های آفریقایی به احتمال زیاد در محلات فقیرنشین زندگی می‌کنند، در مشاغل خطرناک کار می‌کنند و زمینه‌های بهداشتی و دسترسی محدودتری به مراقبت‌های بهداشتی دارند. (Zapolski & Oruche, 2020)

ب) شاخص‌های حقوق شهروندی در گفتمان اسلامی (جمهوری اسلامی ایران)

احترام به حقوق شهروندی در نظام جمهوری اسلامی (به عنوان یک نظام مردم‌سالار دینی) که هدفش اجرای احکام و شریعت اسلام و تشیع است، اهمیت زیادی دارد. این موضوع نیازمند بررسی و تشریح زیادی است، اما آنچه در این جا مدنظر بوده، چگونگی مواجهه جمهوری اسلامی با بحران کرونا و رعایت حقوق شهروندان و حفظ کرامت انسانی در مهار این بحران است. در این زمینه می‌توان به نکات ذیل اشاره کرد:

۱. حفظ حیات جامعه انسانی

با اطمینان یافتن مسئولان کشور از اپیدمی کرونا، تمامی دستگاه‌ها و نهادهای کشور برای مهار این بیماری و درمان مبتلایان، بسیج شدند و به‌ویژه علمای شیعه تقابل ساختگی میان علم و دین را مردود دانسته و نظرات عالمان تجربی و پزشکان را ارجح دانستند. این موضوع بدین معناست که علما و فقهای شیعه، حفظ سلامت انسان‌ها را بر مناسک دینی ترجیح می‌دهند و حتی اگر زمانی امر بین رعایت حلال و حرام و حفظ جان دایر باشد، حفظ جان مهم‌تر است. بر این اساس، مراکز دینی و زیارتی برای جلوگیری از ابتلا به کرونا، به سرعت تعطیل شد و حتی با افرادی که تلاش کردند با اغراض خاصی وارد حرم‌های مقدس شوند، برخورد به عمل آمد.

۲. عدالت محوری و حفظ ارزش برابری انسان‌ها

ارزش و کرامت ذاتی انسان‌ها در اسلام و توجه جمهوری اسلامی به این موضوع، ایجاب می‌کند که در درمان بیماران، تمایزی میان هیچ قوم و نژادی صورت نگیرد. البته هرچند تفاوت‌های طبقاتی، مشکلات زیادی را ایجاد کرده است، اما جمهوری اسلامی در درمان بیماران و از جمله درمان بیماران کرونایی، هیچ‌گاه مواجهه قوم‌گرایانه یا مذهب‌گرایانه نداشته و همه اقوام و مذاهب در این زمینه، از فرصت برابر برخوردار بوده‌اند و اگر کمبود امکاناتی در برخی شهرهای مرزی مشاهده شده، برخاسته از کمبود بودجه و امکانات و نگاه مرکزگرایانه همه نظام‌های سیاسی است، نه نگرش قومی و مذهبی.

۳. نگاه انسان‌دوستانه به اتباع بیگانه

پس از شیوع بیماری کرونا، دولت ایران ابلاغ کرد که اتباع افغانستانی حاضر در کشور به جهت مشکلات بیمه‌ای، به صورت رایگان درمان شوند. ایران با وجود تحریم‌های ظالمانه آمریکا و مشکلاتی که دارد، همان امکاناتی که در درمان و ویروس کرونا در اختیار شهروندان خود قرار می‌دهد را به صورت رایگان در اختیار اتباع خارجی به خصوص مهاجرین افغانستانی نیز می‌گذارد. این اقدام ایران، قدردانی مقامات افغانستان را در پی داشت. همچنین اردوگاه الغدیر سیستان و بلوچستان که پذیرای اتباع بیگانه زیادی است و اتباع مبتلا به کرونا از سراسر کشور به این مرکز ارجاع داده می‌شوند، روزانه حدود ۱۰۰ هزار نفر را غربالگری کرده و این محیط به طور دائم ضدعفونی می‌شود. (معاونت بسیج اساتید، ۱۳۹۹)

۴. تضمین حقوق انسانی زندانیان

قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران از آغاز شیوع و ویروس کرونا، به منظور «پیش‌گیری از شیوع کرونا در زندان‌ها»، تدابیری را برای حفاظت از سلامت زندانیان و نیز آرامش بخشی به خانواده‌های آن‌ها اتخاذ نمود که از جمله آن‌ها: «صدور بخش‌نامه رئیس قوه قضاییه برای حفاظت از زندان‌های کشور در مقابل شیوع و ویروس کرونا، تعلیق تمام فعالیت‌های اجتماع‌محور در زندان‌های کشور، ضدعفونی کردن روزانه و مستمر بخش‌ها و وسایل مورد استفاده زندانیان، قراردادن وسایل بهداشتی بیشتر در دسترس زندانیان، ارائه آموزش‌های لازم به زندانیان و زندانبانان برای افزایش خودمراقبتی، تشکیل کمیته‌های سلامت برای کنترل و مراقبت از وضعیت سلامت زندانیان و شناسایی افراد در معرض خطر، توقف اعزام‌های غیرضروری زندانیان به مراجع قضایی، کنترل ویژه مواد غذایی در بدو ورود به زندان‌ها، خودداری از اعزام محکومان به زندان‌ها، پذیرش وثیقه و اعطای مرخصی و جداسازی زندانیان دارای بیماری‌های زمینه‌ای و اعطای مرخصی یک‌ماهه به زندانیان» می‌باشد. در این میان ابتکار اعطای مرخصی به حدود یک‌صد هزار زندانی، از جمله بی‌نظیرترین اقدام قوه قضاییه در سطح جهان بود تا جایی که میشل باچلت، کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد به آن اذعان نموده و از این اقدام قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران استقبال کرد. (ستاد حقوق بشر، ۱۳۹۹)

۵. حمایت ویژه از افراد ناتوان

دولت ایران برای درمان بیماران کرونایی تلاش کرد تا فقر و مشکلات مالی افراد، مانعی در درمان یا سبب تأخیر در درمان آن‌ها نشود. طبق دستور مقامات ذی‌صلاح به دانشگاه‌های علوم پزشکی، هزینه

درمان و خدمات درمانی افرادی که فاقد پوشش بیمه، بی بضاعت یا اتباع خارجی هستند، از محل منابع طرح تحول نظام سلامت، محاسبه و در حساب‌های بستانکار آن دانشگاه لحاظ می‌شود. همچنین مسئولان بیمه سلامت تصمیم گرفتند تمامی افراد مشکوک به بیماری کرونا و فاقد بیمه که در بیمارستان بستری می‌شوند را بلافاصله بیمه کرده و در صورت توانایی مالی، خودشان حق بیمه را پرداخت کنند؛ اما در صورت عدم توانایی مالی، با بررسی یک‌روزه وضعیت مالی آنان - که قبلاً یک ماه زمان می‌برد - سهل‌ترین شرایط برای پرداخت حق بیمه آنان در نظر گرفته شود.

۶. توجه نهادهای انقلابی به کرامت و ارزشمندی انسان‌ها

تلاش نیروهای نظامی ایران، سپاه، ارتش، بسیج، نیروی انتظامی و وزارت دفاع در زمینه مهار کرونا و درمان بیماران کرونایی، ضمن این‌که تعهد آنان به حفظ امنیت و سلامت مردم ایران را نشان می‌دهد، توجه آن‌ها به عزت و کرامت انسانی را نیز بازگو می‌کند. ایجاد نگاهتگاه برای بیماران کرونایی که روند درمان را طی کرده‌اند، از جمله اقدامات مهم در این زمینه است. چنین اقدامی با این حجم و سرعت، در هیچ کشور اروپایی مشاهده نشده و این بدین معناست که نیروهای نظامی نه تنها دغدغه حفظ سلامت افراد مبتلا را دارند، بلکه بهترین اقدام را برای جلوگیری از شیوع این بیماری و به‌ویژه برای سلامت ماندن خانواده‌های این بیماران انجام داده‌اند. همچنین، حضور مخلصانه شمار زیادی از بسیجیان و طلاب در بیمارستان‌ها و ارائه کمک‌های مؤمنانه و انسان‌دوستانه، نقش زیادی در افزایش روحیه کادر درمانی داشته و اعتماد به نفس آن‌ها برای مقابله با کرونا را بالا برده است.

۷. حفظ کرامت شرعی و انسانی متوفیان

تدفین و خاک‌سپاری فوتی‌های کرونایی توسط طلاب و روحانیون نیز نمونه بارزی از توجه نیروهای مذهبی به عزت و کرامت انسانی است. با وجود خطراتی که تدفین و خاک‌سپاری جنازه‌های کرونایی دارد، اما از آنجا که در مذهب و فرهنگ اسلام، احترام به میت اهمیت زیادی دارد، بنابراین برخورد کرامت‌مندانه طلاب با جنازه این افراد و تلاش برای رعایت احکام شرعی، علاوه بر این‌که رعایت کرامت انسانی را نشان می‌دهد، رعایت آرامش روحی اقوام این مرحومین را نیز بازگو می‌کند و رعایت آرامش و توجه به احساسات افراد، خود وجهی دیگر از توجه به کرامت انسانی است. (معاونت بسیج/اساتید، ۱۳۹۹)

نتیجه‌گیری

یکی از جوهی که در بحران کرونا، مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته، تأثیرات تمدنی و جهان‌بینی متفاوت به این مسئله است. بحران کرونا یک بار دیگر نشان داد که ریشه اختلاف جمهوری اسلامی ایران و کشورهای غربی به ویژه آمریکا، در گفتمان متفاوت و نوع نگاه به ماهیت انسان است. اسلام، انسان را «اشرف مخلوقات» می‌داند و کشتن حتی یک انسان بی‌گناه را مساوی با کشتن تمام انسان‌ها توصیف می‌کند، در حالی که گفتمان غرب بر پایه اومانیسزم، نگاه کاملاً ابزاری و مادی به انسان دارد. در مدل شهروندی ارائه شده در نظام حقوقی لیبرال که از الگوی دولت - ملت بسط می‌یابد، گونه‌ای اخلاق فردگرایانه حاکم است که به دلیل تأکید فراوان بر آزادی‌های شخصی، از مسئولیت‌ها و فداکاری‌های اجتماعی ضروری، شانه خالی می‌کند. در قرآن و نهج‌البلاغه از مفهومی تحت عنوان «امت» سخن گفته می‌شود که در آن حکومت را ملزم به دفاع از حقوق افرادی بیش از اتباع کشور می‌کند. شهروندان در نظام حقوقی اسلامی، فعال، مسئولیت‌پذیر و خداپاور هستند. شهروند در نظام حقوقی اسلام، تنها به خود نمی‌اندیشد، بنابراین مفاهیمی مانند حق و تکلیف در کنار هم وجود دارد.

در واقع نتیجه گفتمان اسلامی و غربی در حقوق شهروندی این است که وقتی کشورهای غربی متحد در بحبوحه بحرانی همچون کرونا، این چنین به یکدیگر بی‌رحمی می‌کنند و محموله‌های پزشکی و درمانی یکدیگر را غارت می‌کنند، جمهوری اسلامی ایران سعی در ارسال کمک‌های بشردوستانه پزشکی به سایر کشورها داشت. زمانی که آمریکایی‌ها قبل از مبتلا شدن به کرونا، نگران غارت شدن منازل و اموالشان توسط هم‌وطنان خود بودند، در جمهوری اسلامی ایران از همان روزهای اول شیوع کرونا، بخش‌های زیادی از مردم، شب‌ها مشغول ضدعفونی کردن اماکن عمومی بودند و روزها به دوخت و تهیه ماسک برای پخش رایگان میان مردم می‌پرداختند. ضمن این‌که گروه‌های جهادی و مردمی بسیاری نیز در سراسر کشور به صورت خودجوش برای کمک به سایر مردم دست به کار شدند و درست در همان لحظاتی که آمریکایی‌ها در صف‌های طولانی خرید اسلحه ایستاده بودند تا با خرید سلاح، بتوانند از جان خود در برابر هم‌وطنانشان دفاع کنند، مردم ایران برای تولید ماسک بیشتر و رساندن بسته‌های معیشتی به یکدیگر، از هم سبقت می‌گرفتند.

منابع

۱. آیت‌اللهی، حمیدرضا، (۱۳۹۹)، «چالش‌های فلسفی درباره بحران کرونا»، تهران: انتشارات پژوهشگاه فضای مجازی و انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
۲. ابراهیمی، محمد، (۱۳۹۲)، «حکمرانی خوب (مطلوب)»، پژوهشکده باقرالعلوم.
۳. بشیری، حسین، (۱۳۸۲)، «آموزش دانش سیاسی»، چاپ سوم، تهران: انتشارات نگاه معاصر.
۴. حاجی نجاری، عباس، (۱۳۹۹)، «چالش‌های ویروس کرونا»، جوان.
۵. حسینی‌فر، محمدابراهیم، (۱۳۹۲)، «مبانی حقوق شهروندی در اسلام و غرب»، اثیر.
۶. رضایی‌پور، آرزو، (۱۳۸۵)، «مجموعه کامل قوانین و مقررات حقوق شهروندی»، چاپ اول، تهران: انتشارات آریان.
۷. روشن، احمدرضا، (۱۳۹۹)، «کرونا و حکمرانی خوب»، دنیای اقتصاد.
۸. روشن، محمد و دیگران، (۱۳۹۳)، «حقوق شهروندی، پیشینه و جایگاه آن در مناسبات پلیس»، سال یازدهم، شماره ۳۰.
۹. زین‌العابدین، مسعود، (۱۳۹۹)، «الهیات کرونا»، صبح‌نو.
۱۰. ساجدی، امیر (۱۳۹۵)، «حقوق بشر و حقوق شهروندی از نگاه دولت‌های اسلامی خاورمیانه با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، فصل‌نامه تخصصی علوم سیاسی، سال دوازدهم، شماره ۳۶.
۱۱. سلیمانی، حیدر، (۱۳۹۷)، «شهروندی در اسلام و غرب»، پژوهشکده باقرالعلوم.
۱۲. شیرانی، شیرین، (۱۳۸۲)، ماه‌نامه نامه، شماره ۲۶.
۱۳. طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، (۱۳۹۴)، «آزادی‌های عمومی و حقوق بشر»، تهران: دانشگاه تهران.
۱۴. قاضی‌پور، سجاد، (۱۳۹۰)، «درآمدی بر حقوق شهروندی»، تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۱۵. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
۱۶. قربانی، مصطفی، (۱۳۹۹)، «کرونا و دینامیسم هندسه قدرت»، پایگاه بصیرت.
۱۷. محمدی‌کیا، طیبه، (۱۳۹۹)، «حقوق شهروندی و بحران کرونا»، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح.
۱۸. مصلح، محمد، (۱۳۹۶)، «حقوق شهروندی در قوانین ایران و قوانین بین‌المللی»، همایش بین‌المللی و پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی.
۱۹. موسوی، سیدیعقوب، (۱۳۸۰)، «تحول حقوق شهروندی به سوی تأمین انتظام شهری»، فصل‌نامه دانش انتظامی، سال سوم، شماره ۴.

۲۰. هابز، توماس، (۱۳۹۸)، «لویاتان»، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نشر نی.
۲۱. (۱۳۹۹)، «کرونا و مقایسه کرامت انسانی در نظام مردم‌سالاری دینی و لیبرال سرمایه‌داری»، معاونت بررسی و تحلیل سازمان بسیج اساتید.
۲۲. (۱۳۹۹)، «کرونا و جهان‌بینی حکمرانی ایران و غرب»، میزان.

1. Barry John (2015) *The Great Influenza: The Story of the Deadliest Pandemic in History*, Viking Press.
2. Kern Soeren (2020) *Coronavirus: Elderly Europeans Denied Treatment*, Gatestone Institute.
<https://www.gatestoneinstitute.org/15870/coronavirus-elderly>.
3. Mette Kjar Anne (2015) *Governance, key concepts*.
https://ceses.cuni.cz/CESES-136-version1-1D1_Governance_Intro_Kjaer_2004.pdf.
4. Veronica Thun (2016) *Liberal, Communitarian or Cosmopolitan?*, Centre for European Studies University of Oslo, ARENA Report No 1/16.
5. Zapolski Lives Tamika & Ukamaka M. Oruche (2020) *Racism in the U.S. Health Care System Is Costing Black*.
<https://www.yesmagazine.org/health-happiness/2020/07/09/health-care-racism>.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی